

A gyurgyalag (*Merops apiaster* L.) a Keleti-Bakonyban

TAPFER DEZSŐ

ELTERJEDÉS

1943 óta, tehát idestova harminc éve figyelem rendszeresen a gyurgyalag, e szín pompás megjelenésű, trópusi madarunk megtelepedését, fészkelését a Bakony keleti szegélyén.

A negyvenes évek elején még csak Iszkaszentgyörgy, Csór és Bakonykúti határában volt néhány pár, a községekhez tartozó homokbányák partfalai-ban. A negyvenes évek második felétől lassú terjeszkedésük volt megfigyelhető: először egyes párok jelentek meg csupán az alkalmas, akár egészen kis löszös partszakadásoknál (Bittó, Fehérvárcsurgó, Bodajk, Balinka, Mecsérpuszta, Bakonycsérnye), majd a későbbi években az „előörs” egy-egy pár után kisebb telepek is kialakultak: pl. Guttamási, Isztimér határában, és másutt is a közeli alkalmas helyeken.

Az általam ellenőrzött területen a negyvenes évek első felében a fészkelő párok számát mindig 15 alatt találtam, az évtized második felében viszont már egyes években az 50 párt is meghaladta az állomány a keleti részeken. Váltakozva 10–12 különböző fészkelőtelepet és néhány helyen egyes párokat tarthatam nyilván.

Az ötvenes évek első felében volt a legerősebb, a legnépesebb a gyurgyalagok állománya a Keleti-Bakonyban. Több éven át új, bár kisebb telepeket is megfigyelhettem Inota, Moha, Csatka, Sur határában is. A fészkelő állomány ekkor meghaladta a 70–80 párat, közel 20 költőtelepen. Egyes években az iszkaszentgyörgyi (legnépesebb) két-három telepen egyedül 40–60 pár is költött.

A homokbányászás, kíváncsiságból történő kiadás, szőlősgazdák tudatlanságából eredő pusztításai csak kis mértékben gyérítették az állományt. Katasztrófa-lis hatása volt viszont nem egy tavasszal, korányáron a rendkívüli időjárásnak. A nagyfokú lehűlés, a hetekig tartó, szinte szünet nélküli esőzések (pl. 1954, 1958, 1959 tavasza), a repülő, nagyobb testű rovatáplálék teljes hiánya miatt a felnőtt gyurgyalagok egy része gyakorlatilag éhenpusztult. Az elhullott madarak többször a fészkelőüregek előtt hevertek, olykor mintegy 25–30%-os testsúly-veszteségekkel is.

A hatvanas évek elejére az állomány már nem érte el a 20 fészkelő párt (6–8 helyen). Az iszkaszentgyörgyi telepeken például mindössze 2–4 pár maradt meg. A húsz évvel azelőtti elterjedési, gyakorisági „csúcs”-

hoz viszonyítva a gyurgyalagok száma tájunkon mintegy az ötödére esett vissza és ez az állapot jelenleg már több mint egy évtizede fennáll. Egyik oka – véleményem szerint – területünkön a megváltozott, hűvös, csapadékos májusi–júniusi–júliusi időjárás csaknem minden évben való visszatérése a közelmúltban.

Nem mondható ma még ritkának a gyurgyalag a Bakony keleti, északkeleti szegélyén, de a 15–20 fészkelő pár visszaesésnek tekinthető egy közel 900–1000 km²-es területen. 200–250 m tengerszint feletti magasságoknál – és e fölött – madarunk már általában nem talál fészkelésre alkalmas löszfalakat, továbbá változik – ritkul – a magasabb régiókban a nagyobb testű repülő rovarvilág is, úgy hogy a gyurgyalagok megtelepedésére továbbra is elsősorban az általam jelzett települések határában számíthatunk a Keleti-Bakonyban. (A Bakony egyéb részeit is bejárva, ilyen, viszonylag népes fészkelő állományt, ennyi telepet sehol nem találtam. A Bakony magasabb részein meg sem telepszik madarunk).

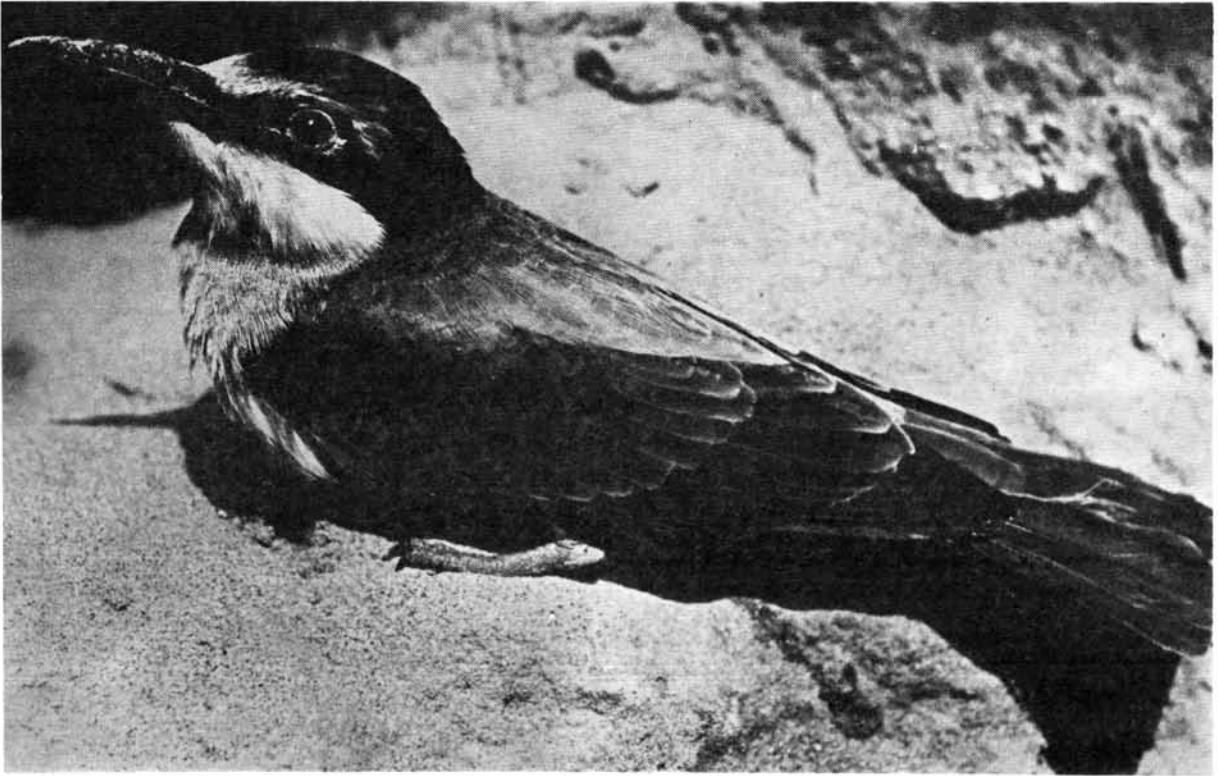
TAVASZI MEGÉRKEZÉS

A gyurgyalagok lényegében déli, az év nagyobbik részében egészen a trópusokig lehúzóadó madarak, a nálunk (is) fészkelő faj az egyedüli, mely költési területét ilyen messzi, északra is igyekezett és igyekszik kiterjeszteni. Általában május elején érkeznek meg a bakonyi tájakra, nagyrészt afrikai téli szállásaikról, melyek nagy területékre széthúzva – Nílus delta–Tanganyika–Uganda – inkább kóborlási zónáknak is nevezhetők.

Kedvező, tartósan meleg április esetén 1–2 héttel korábban is megérkezhetnek. Hideg, esős koratavasz a már megérkezettek is visszaűzheti újra, akár a mediterrán partokig (pl. az ötvenes évek végén, vagy 1965-ben).

Mindig csoportosan érkeznek, vonulnak, néhány 100 méter magasságban, közben gyakran jellegzetes hangjukat hallatva: mely lágy, gurgulázó, tilinkószzerű, és legtöbbször már akkor jelzi a gyurgyalagokat, amikor még meg sem pillantottuk őket.

Részletes megfigyeléseim több éven át azt igazolták (Iszkaszentgyörgy, Isztimér, Fehérvárcsurgó határában), hogy ugyanazok a párok évről évre szívósan

1. ábra: Gyurgyalag (*Merops apiaster*)

Abb. 1: Bienenfresser (*Merops apiaster*)

ragaszkodnak az egyszer elfoglalt fészkelőterülethez, löszpartszakadáshoz. Május első felében már valamennyi pár újra fészkelőterületet foglalt.

A TELEPEK KIALAKULÁSA

Csoportos megérkezésük után azonnal hozzálátanak a fészkelőüregek kiválásához. Általában hosszú, enyhén lefelé hajlott végű csőrükkel ássák-vájják a homokos, löszös partot. Az üreg mélyebb rétegeiben viszont már a lábukkal is kotornak.

A gyurgyalagok testnagysága nagyjából a közismert fekete rigóénak felel meg, azonban valamivel karcsúbbak. Legtöbbször vízszintesen előre vezetik az üreget, sokszor a vége felé enyhén felfelé ívelően. Lefelé soha nem hajlanak el. A fészkelőüregek mélysége általában 1,5 és 2 m között van, a kelet-bakonyi puha löszös hordalékban azonban mértem már pl. 2,2 méteres fészkelőüreg-mélységet is. Legtöbbször a szabályos kör-keresztmetszettől alig térnek el, legfeljebb bizonyos függőleges ovalitás figyelhető meg. A bebúvónyílás átmérője átlag 5–6 centiméter.

A fiókák etetése folyamán, a madarak gyakori ki-be bújása következtében a bebúvónyílás talpánál, a két szélén a lábuk két keskeny, 4–6 milliméteres rövid csatornát vájnak a löszbe. Maga a fészkelőüreg

mintegy gyermekfej nagyságú, belső átmérője olykor meghaladja a 18–20 centimétert is. Idővel alaposan megtelik a rovarok emészthetetlen kitinpáncéljainak maradványaival.

A költőüregek építésének időtartama változó, a löszpartok keménysége szerint. Jó időjárás esetén az április végi–május eleji érkezésük után azonnal az építéshez látnak. Régi üregeiket újbóli költésre errefelé – megfigyeléseim szerint – soha nem használják, viszont érkezésük után egy darabig még azok mélyén éjszakáznak. Néhány hét elteltével, rendszerint május utolsó harmadában már teljesen készek új fészkelőüregeik. Ha a hűvös időjárás, esőzések miatt később érkeznek, június első felére akkor is teljesen elkészülnek. A tojó és a hím egyaránt, felváltva dolgoznak. Különbösen a tojó színei valamivel fakóbbak, fekete szemsávja halványabb és keskenyebb, mint a hímé. Fején–tarkóján, szárnyfedőin a szép rozsdabarna mustrázat nem olyan élénk.

Egyszer elfoglalt telepükhöz szívósan ragaszkodnak. Kíváncsi gyermekek által kiásott, vagy a homokbányászás során elpusztított üregeik helyett ugyanabban a homokbányában vagy löszpart-szakaszon rövidesen új költőüreg ásásához fognak és pótköltéshez látnak. A második üreg azonban az elsőnél mindig rövidebb, néha éppen hogy meghaladja hosszúságuk az 1 métert.

Egy jelenség azonban a régi telepek sokszor teljes elhagyására, feladására kényszeríti őket: ha a felnövekvő fiatal fák, cserjék – elsősorban a gyorsan növő és igénytelen akác, mely homokon is igen jól tenyészik – fokozatosan zavarják, majd elzárják a szabad rárepülést a fészkelőüreges löszfalakra, amelyek előtérre első elfoglalásuk idején még teljesen ágmentes, szabad felület volt . . .

FÉSZKEALJ, KÖLTÉS–FIÓKANEVELÉS, TÁPLÁLKOZÁS

A teljes fészkealj 5–7 fehér, fényes, gömbölyded tojás. A fészkelőüreg mélyén, lassan gyűlő, emészthetetlen rovar-kitinpáncélokra rakva tájunkon június közepe után teljes, de a kotló madarak (a hím is kotlik, míg a tojó táplálék után jár) már az első tojás lerakása után szorosan ülik, így a kikelő fiókák – mivel a tojások lerakása között több napos szünetek vannak – korban, fejlettségben, tollzatban meglehetősen különböznek egymástól. Július első felében kelnek, ha zavartalan a költés, kedvező, napos, meleg volt a tavaszi időjárás. A bakonyi gyurgyalag-üreges löszpartok általában csekély magassága miatt, a felettes talajfelszíntől sokszor csak mintegy 30–50 centiméteres mélységben vannak. Ez okból rendkívüli esők idején elég sokszor átmedvednek. Ha csak erős záporról volt szó, a költések nem károsodnak. Tartós esőzések viszont olykor az átázások révén is pótköltésekre kényszerítenek párokat. A pótköltések 2–3–4 fiókája sokszor csak augusztus végén repül ki.

A fiókákat a gyurgyalagok felváltva etetik. Leggyakrabban megfordulnak a költőüregben, de ha a fiókák már nagyok és előrejön némelyikük a bebúvó folyosóban, néha hátrálva jönnek visszafelé az öregek és háttal dobják magukat a levegőbe. Egészen kiváló repülő, szemmel látható, hogy szinte örömlüket is lélik a repülésben, a repülő nagyobb testű rovarok villámgyors vadászatában. Nem egyszer alacsony-repülésben, közvetlenül a lóhere-, lucernatáblák, a szőlők, a napraforgófejek fölött suhannak.

Táplálékukban megfigyelhettem szitakötőket, lepkeket, ritkábban cserebogarat, igen gyakran poszméheket, egyéb fullánkosokat (kecskedarazsat, németdarazsat, a virágzó akácok fölött olykor könnyen zsákmányolt méheket). Esős időben, amikor nem sok rovar repül, előfordul, hogy méhkaptárak környékén is vadászatnak. Sajnos, csak ezt veszik észre a méhészek, és riasztás helyett sokszor indokolatlanul és barbár módszerekkel – pl. égetéssel-füstöléssel – látnak a madarak pusztításához. A méhek aránya a táplálékban – egyszer egy július-augusztusi 30 napos megfigyelési periódust kiválasztva egy párnál – 5% alatt maradt.

Még alig dereng a hajnal, amikor az öregek kirepülnek. Igen sűrűn etetnek 7–8 óra tájban, majd 11–12 óra körül. Délután is van egy intenzívebb „etelési

csúcs”, 15–17 óra tájban. Napsütéses időben szinte szakadatlanul táplálék után járnak, de közben gyakran meg is pihennek, hacsak rövid időre is. Levél nélküli ágakra, száraz gallyakra szeretnek ülni. Különösen kedvelik a távbeszélő- és a villany-vezetékeket. Néhányszor megfigyelhettem, hogy záporok utáni kisebb víztócsákban néhány pillanatra szinte fecskeszzerűen „fürdenek”, de csak akkor, ha ezek a tócsák tiszta homokon, sár nélküli, hamar száradó talajon keletkeznek.

A már kirepült fiókákat az öregek még néhány napig – egyre csökkenő intenzitással – tovább táplálják.

Az időjárástól, a költések szabályos lefolyásától függ a kirepülések frekvenciája. Bakonyi tájainkon július végén-augusztus elején, első felében következik ez be rendszeresen, a pótköltések miatt azonban még az egész augusztus szóbagöhet.

Nagyobb csapatokba verődve, a fiatalokkal együtt, augusztus végén–szeptember elején kezdenek kóborolni, később pedig már határozott tendenciával dél felé húzódnak gyurgyalagjaink. Közben elsősorban a szőlők fölött, napraforgótáblák mentén vadászatnak, ami érthető a későnyári idényben a repülő rovar-táplálékot erősebben vonzó környezetben.

A fiatalok szeme tiszta bogárfekete, szemben az öregek széles, élénk piros szemgyűrűjével. Ez azonban csak a mozdulatlanul ülő madárnál, jó távcsővel és viszonylag közelről figyelhető meg. A hím és a tojó csak nagy gyakorlattal, ugyancsak közelről különböztethető meg egymástól. Igen sok örömet talál a gyurgyalagok megfigyeléseiben az, aki nem sajnálja az időt és megfelelő rejtekhelyről vizsgálja madarunk életét.

Táplálékuk összetétele könnyen megállapítható, ha a nyár végére szinte kilónyi kitinpáncél-maradványt a költőüreg belsejéből kiemeljük és részletesen átvizsgáljuk. Bizonyos fokig a repülő rovarvilág változásaihoz igazodóan általában más és más rovarfajok vannak túlsúlyban a zsákmányban. A halastavak körzetében, Iszka-szentgyörgynél például július hónapban igen sok szitakötőt is zsákmányolnak. Augusztusban a poszméhek emelkednek meg egyes pároknál feltűnően. Egy-egy napot rászánva, ha pl. lombsátor-rejtekhelyet készítünk valamelyik száraz gallyas „bemielőtt bebújnának földalatti üregeikbe, „beszálló-fájukon” pár pillanat megfigyelési, körülnézési szünetet tartanak. Ez alatt a csőrükben felismerhetjük, hogy szitakötőt, lepkeket, poszméhet, egyéb fullánkosokat, vagy cserebogarat fogtak-e. Durva tájékozódásra egy-egy nap ilyen jellegű vizsgálódás is megfelelő.

VONULÁS

A nyár végi időjárástól, a hőmérséklet alakulásától függően olykor szeptember közepéig is együtt maradt a Csőr–Iszka-szentgyörgy környéki, táplálékot még

bőven találó, néhány gyurgyalag-csapat. Ezek az ötvenes évek derekán pl. nem egyszer 150–200 példányból is állottak, a kirepült fiatalokkal együtt. Ilyenkor, szüret előtt, a szőlősdombok fölött is igen sok zsákmányt találnak, főleg fullánkosokat.

A gyurgyalagok elhagyott üregeiben, sokszor a kézzel (kiváncsiságból) kitágított bebúvólukakban több más madárfaj is rendszeresen fészkel. Közönséges a sok házi és mezei veréb, akad azonban egy-egy banka, sőt szalakóta, hantmadár, egyszer-egyszer vörös vércse, kuvik, széncinege.

Éveken át számos gyűrűzési kísérletet végeztem. Többször sikerült az előző években gyűrűzött öregek-ből a következő évek valamelyikében ugyanazon a telepen egyes példányokat befogni. A gyurgyalagok, mint kiváló repülő, irodalmi adatok szerint az Égei-tenger szigetei mentén és a kisázsiai partoktól kiindulva érik el elsősorban Észak- és Közép-Afrikában, egyes megfigyelések szerint a Közép-Keleten lévő

őszi–téli tartózkodási helyeiket, ahol viszonylag nagyobb területeken kóborolnak.

KÖVETKEZTETÉSEK

Igyekeznünk kell a napjainkra megmaradt gyurgyalag-állományt megtartanunk a Keleti–Bakony szegélyén. A gyér létszámú telepek ma Csór, Iszkaszentgyörgy, Isztimér, Sur környékén már gyakorlatilag nem jelenthetnek számottevő kártevést, veszélyt a méhek számára sem, egyebekben pedig exotikus szépségű madarunk inkább hasznos, mint káros. A gyurgyalagok színpompás látványa, érdekes életmódjuk, repülési művészetük, kellemes hangjuk mind-mind olyan tényezők, melyek a jó érzésű embert nem tehetik madarunk ellenségévé. Maholnap tájunkon a hajdani népes telepeknek már csak kicsiny töredékét tudjuk védeni. A maradványt viszonyt minden eszükkel, akár mint természetvédelmi emléket, meg kell tartanunk!

IRODALOM — LITERATUR

- FINTHA, I. (1968): Megfigyelések a Szamos menti gyurgyalagok fészkelési viszonyairól és táplálkozásáról. *Aquila*. 75: 93–109.
HERMAN, O. (1914): A madarak hasznáról és káráról. Budapest, Pallas.
KEVE, A. (1947): Augmentation du Nombre de Guepiers d'Europe en Hongrie. *Sylvia*. IX–X: 48, 97–98.
NAGY, I.—TAPFER, D. (1960): A Bakony madárvilága képekben. Győr, 3–15.

- SZIJJ, J. (1952–55): A gyurgyalag 1949. évi fészkelő telepei hazánkban. *Aquila*. 59–62: 185–190.
TAPFER, D. (1957): Über die Verbreitung und Brutbiologie des Bienenfressers in Ungarn. *Der Falke*. 4: 3–5.
TAPFER, D. (1965): A gyurgyalag. *Természettudományi Közlöny*. IX. (XLVI): 72–73.
TAPFER, D. (1966): A Keleti-Bakony madárvilága. (A Bakony természet-tudományi kutatásának eredményei) — Bakonyi Múzeum, Veszprém, 45–46.

BIENENFRESSER (MEROPS APIASTER L.) IM OST-BAKONY-GEBIRGE

Verfasser verfolgte in den Jahren 1943 bis 1973 am Ostrand des Bakony-Gebirges die Populationsgestaltung der Bienenfresser (*Merops apiaster* L.) und beobachtete eingehend deren Lebensweise.

Auf die in der ersten Hälfte der 40er Jahre auf kaum einigen Nistplätzen gefundenen 10–14 Paare folgte in der Mitte der 50er Jahre eine starke Bestandserhöhung der Bienenfresser im Ost-Bakony-Gebirge. Die Zahl der Nistenden betrug mehr als 80 Paare auf etwa 20 Niederlassungen, Nistplätzen. In den 60er Jahren war aber wieder ein starker Rückfall, eine bedeutende Minderung der nistenden Paare zu beo-

bachten. In dieser Zeit und auch jetzt (1972) kann man das Nisten wieder nur von 12–16 Paare feststellen. Kleinere Kolonien fand Verfasser noch im Gebiet von Csór, Iszkaszentgyörgy, Isztimér und Sur. Zur Stabilisation der heutigen Lage schlägt Verfasser einen strengen Schutz im Ost-Bakony-Gebirge vor.

Anschrift des Verfassers:

Dr. Tapfer Dezső
H–1111 Budapest
Irtinyi J. u. 47. II/17.